

TRABZON VİLAYETİ'NİN NÜFUSU (1876-1878)

*Ahmet KÖKSAL**

ÖZ

Bu çalışmada, dönemin Trabzon Valisi Sırrı Paşa tarafından Mabeyn-i Hümayun'a sunulan bir rapor çerçevesinde Trabzon vilayetinin 1876-78 yıllarına ait erkek nüfus verileri ele alınmıştır. Bu bağlamda üç yıllık süreçte doğum-ölüm oranları, yıllık nüfus değişimi ve nüfusunun dini dağılımı gibi hususlar üzerinde durulmuş, mevcut verilerden bazı çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Bölgeye ve döneme ait önemli bir demografik kaynak olan bu istatistikler, vilayet salnamelerinde bulunmayan istatistikleri ortaya koymak ve eksik bilgileri tamamlamak imkânı sağladığı gibi, idari yapı hakkında da fikir vermektedir. Bu bakımdan söz konusu nüfus verileri, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası büyük göç dalgasının başlangıç döneminde Trabzon vilayetinin demografik yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Trabzon Vilayeti, Nüfus, Osmanlı Devleti, XIX. Yüzyıl, 1876-78

THE POPULATION OF TRABZON VİLAYET (1876-1878)

ABSTRACT

This study deals with the official documentary report pertaining to the male population of Trabzon Province between 1876-78, which was delivered to The Imperial Mabeyn (Mabeyn-i Hümayun) by Sırrı Pasha, the governor of Trabzon at the time. Within this context, the present study aims to analyze and discuss the rate of birth and death, the annual change of population and the distribution of population. These statistics belonging to the area provide us with a significant demoghratic source and present new statistical data that has not appeared in the chronicles so far. These documents also present relevant information about the structure of the government. In this respect, the data under consideration, reveals the various features of population at the beginning of the great emigration movement after The Battle of Ottoman Empire- Russia broke out.

Keywords: The Vilayet of Trabzon, population, The Ottoman Empire, XIX. Century, 1876-1878.

* Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, TRABZON.

1-Giriş

Osmanlı Devleti'nde "sayım" geleneği oldukça eskiye uzanmaktadır. Özellikle toprağın işlenmesi çerçevesinde gerçekleştirilen "tahrir"ler¹ nüfusa dair ciddi bilgi verebilecek en eski kayıtlar olarak ele alınmaktadır.² XV. Yüzyılda başta yeni kazanılan topraklar olmak üzere devletin topraklarının tamamında yazım yapılmıştır. Vergi ve askerlik temelinde şekillenen bu yazımlar "hane"yi³ ve sadece erkek nüfusu esas alıyordu.⁴ XVI. ve XVII. Yüzyıllara ait nüfus bilgileri de bu tahrirlere dayanmaktadır. Tapu tahrir defterleri bahsedilen dönem için temel demografik malzemeyi teşkil etmektedir. Ancak devletin toprak kazanımlarındaki başarılarının azalması tımar sisteminin uygulanmasında ciddi sorunlar meydana getirmiş, defterlerin düzgün tutulamaz olması, XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait kaynaklarda ciddi eksiklikler oluşturmuştur.⁵ Akbayar da, XVII. ve XVIII. yüzyılda tımar sisteminde yaşanan uygulama sıkıntıları, çift bozma gibi problemler nedeniyle bu döneme ait nüfus tespitlerinin zor olduğuna işaret etmektedir.⁶ XIX. Yüzyılda ise yeniden yapılanma zorunluluğu çerçevesinde istatistiklerin daha doğru ve düzenli derlenmesine yönelik bir ihtiyaç doğmuştur. Bu bakımdan bu yüzyıl, nüfus sayımına ve sayımlardan elde edilen verilere itibar edilmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kuşkusuz, imparatorluk

¹ Tahrir defterleri, yazıldığı tarihte her köy ve kasabadaki yetişkin erkek nüfusun ellerindeki toprak miktarını, kendi ve baba adlarıyla birlikte vermekteydi. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1951-53, s. 9; Bu defterler sadece hane halkının ya da vergi ödeyenlerin sayısını belirten kayıtlar olmayıp imparatorluğun (Mısır, Kuzey Afrika, Hicaz hariç) sistematik bir sayımını içermektedir. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı Mali Sayımları Üzerine Bir Araştırma", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Çev. Mehtap Özdeğer, LI/1, 2001, s. 17.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1995, s. 6; Yunus Koç, "Nüfus-Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 295.

³ Erken döneme ait Osmanlı nüfus çalışmalarının önemli bir problemi "hane"nin esas alınmasıdır. Muhtelif yazarlar "hane" verisi üzerinden nüfus hesaplamaları yaparken farklı katsayılar kullanılmaktadır. En yaygın kullanım 5 katsayısı olmakla birlikte 4-7 arası kullanım mevcuttur. Bir diğer görüş ise Müslim-gayrimüslim nüfus birlikte hesaplanırken 3-3,5 katsayısının kullanılmasına yönelik düşüncedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Göğünç, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 32, 1979, s. 331-348. Diğer bir problem de idari yapıdaki değişikliklerdir. Devletin toprak kayıpları veya idari tasarruflar nedeniyle birimlerin büyütülmesi, küçültmesi ya da bazen tamamen lağvedilmesi sıklıkla karşılaşılan bir durum olmuştur. Bu durum hem farklı rakamlar oluşturmuş hem de nüfusun takibinin doğru yapılamaması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Zakir Avşar, Ferruh Solak, "İmparatorluk Türkiye'sinde Yapılan Nüfus Sayımları," *Yeni Türkiye, 701 Osmanlı Özel Sayısı*, II, Ankara 2000, s. 615-616.

⁴ Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1985, s. 1238-1239.

⁵ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, II, Ankara 1996, s. XVIII.

⁶ Akbayar, *a.g.m.*, s. 1239.

merkezine doğru büyük oranda göç alınması bu hususta etkilidir. Diğer taraftan kentleşme oranının yükselmesi önceki yüzyıllara oranla şehirlerde ciddi değişim meydana getirmiş bu da istatistikî verilerin doğru tespiti zorunluluğunu arttırmıştır.⁷

XIX. Yüzyıla ait nüfus sayımları içinde 1831 nüfus sayımı ilk modern sayım olarak ele alınmaktadır. Bu sayımın yapılmasını ortaya çıkaran nedenlerin yeniçeri ocağının kaldırılması ve 1828 Osmanlı Rus Savaşı olduğu ifade edilmektedir.⁸ Tanzimat nüfus sayımının öneminin daha fazla anlaşıldığı ve bu hedefe yönelik çalışmaların yapıldığı bir süreci başlatmıştır. Bu çabaların sivil ve askeri bürokrasinin oluşturulması ve mali düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gibi temel nedenler çerçevesinde gerçekleştiği belirtilmektedir.⁹

1831 nüfus sayımını, 1844'te bir başka sayım denemesi takip etmiştir. Bu sayım da askerlikte kura usulünün kabul edilmesiyle ilişkilendirilmektedir.¹⁰ Söz konusu sayımda Osmanlı Devleti'nin Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları dâhil nüfusu 33.350.000 olarak belirlenmiştir.¹¹ 1831'den sonra 1856'da da bir sayım denemesi yapıldığı ifade edilmektedir. 1870'de yine bir sayım girişimi olmuş, devletin içte yaşadığı sorunlar nedeniyle gerçekleşmemiştir.¹² Bu süreçte Şura-yı Devlet önce eski kayıtların ıslahı yolunu denemiş, sonuç alınamayınca 1874'te yeni bir sayım yapılması kararlaştırılmıştır. Aynı yıl Şura-yı Devlet yeni bir sayım yapılabilmesi ve bu kayıtların sistemli olabilmesi için bir kararname ve üç nizamname yayınlamıştır.¹³ Ancak Sultan Abdülaziz'in fermanıyla onaylanan nizamnameler uygulamaya konulamamıştır.¹⁴ Diğer taraftan 1874'te sadece Tuna Vilayetini kapsayan bir sayım gerçekleştirilmiştir.¹⁵ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti açısından kapsamlı bir nüfus sayımı yapılmasının önünü açmıştır.¹⁶

Devletin nüfus sayımlarına, daha doğrusu sayımın doğru yapılmasına ve buna bağlı istatistiklere verdiği önem Şura-yı Devletin 1881/82 sayımı konusundaki raporlarına yansımıştır. Bu raporlarda nüfus sayım işlemlerinin sadece askeri mülahazalarla ele alınamaması gerektiği, kanunî bakımdan, asayiş yönünden, beledi düzen açısından arz ettiği önem vurgulanmıştır. Bütün

⁷ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, s. 878-879.

⁸ Karal, *a.g.e.*, s. 9.

⁹ Akbayar, *a.g.m.*, s. 1239.

¹⁰ Karal, *a.g.e.*, s. 9.

¹¹ Koç, *a.g.m.*, s. 297.

¹² Karal, *a.g.e.*, s. 9-10.

¹³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Ankara 2006, s. 409.

¹⁴ Akbayar, *a.g.m.*, s. 1240.

¹⁵ Karal, *a.g.e.*, s. 9-10.

¹⁶ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003, s. 47.

bu koşullar acil ve zorunlu olarak görülmüştür.¹⁷ Bu amaçla 1881’de sayımlarla ve bu sayımların kayıt işlemleriyle ilgili hükümler, Sicil-i Nüfus Nizamnamesi adlı tek bir nizamnamede birleştirilmiştir.¹⁸

Osmanlı Devleti’nin tamamında 1882’de yapılmaya başlanan en kapsamlı ve düzgün sayım 1890’da tamamlanmış, sonuçlar ancak 1893’te açıklanabilmiştir. Söz konusu sayım, Osmanlı Devleti’nin en başarılı sayımı olarak değerlendirilmektedir. 1893 kayıtlarında ilk defa kadınlar da hesaba dâhil edilmiştir.¹⁹

2- XIX. Yüzyılın Sonlarında Trabzon Vilayetinin Genel Durumu

XIX. yüzyılın ikinci yarısında oldukça geniş bir alanı kapsamakta olan Trabzon vilayeti, Tanzimat uygulamalarının geç başlatıldığı yerlerden biridir. Bunun en önemli sebebi mevcut durumlarını muhafaza etmek isteyen ayan, eşraf gibi unvanlarla anılan hanedanların mücadelesiydi.²⁰ Tanzimat uygulamaları bölgede 1847 yılında Meclis-i Vâlâ kararıyla başlatılmış, bazı karşı çıkışlarla birlikte 1850’lere gelindiğinde büyük oranda yürürlüğe konulabilmişti.²¹ Tanzimat Fermanı’ndan beri merkezîleşmenin arttığı bir süreçte taşra güçlerinin eski düzenlerinin bozulması Trabzon gibi vilayetlerde yeni durumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²²

İdarî teşkilat açısından bakıldığında Trabzon Eyaleti 1846-47 tarihlerinde, merkez sancağı, Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), Canik, Gönve ve Batum sancaklarını kapsamaktaydı. Bu idarî yapının genel düzeni XIX. Yüzyılın sonlarına kadar çok fazla değişmeden devam etmiştir. Burada önemli olarak zikredilebilecek değişiklikler Batum sancağının adının 1852’de Lazistan sancağı şeklinde değiştirilmesi,²³ Batum’un kaybedilmesinden sonra da sancak merkezinin Rize’ye taşınmasıdır. Ayrıca Canik sancağı bir süre ayrı bir mutasarrıflık olarak idare edilmişse de genelde merkez vilayete bağlı kalmıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesi bu bölgede uygulanmaya başlandığında vilayete merkez sancağı ile birlikte Batum, Canik ve Gümüşhane sancakları dâhildi. Bu dönemde Çarşamba, Of, Tirebolu, Sürmene, Ordu belli başlı merkezler olarak dikkat çekmektedir.²⁴

¹⁷ Karpat, *Osmanlı’da Değişim...*, s. 402.

¹⁸ Karpat, *Osmanlı’da Değişim...*, s. 415.

¹⁹ Akbayar, *a.g.m.*, s. 1241.

²⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 371.

²¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, Ankara 2011, s. 73-79.

²² Nizam Önen, Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye: Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İstanbul 2011, s. 40-42.

²³ Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I - Anadolu’nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s. 125.

²⁴ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 86-87.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Trabzon vilayetinde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra idarî taksimatta bazı değişiklikler yapıldı. Bunun en önemli sebebi Batum gibi ekonomik potansiyeli yüksek bir liman şehrinin elden çıkması nedeniyle ekonomik olarak önemli kayıplar meydana gelmesiydi. Bu çerçevede bir süredir müstakil olarak idare edilen Canik sancağı tekrar Trabzon vilayetine bağlandı.²⁵

Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde vilayette idarî olarak sürekli bir hareketlilik gözlenmektedir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı esnasında ve sonrasında gerçekleşen göçlerle birlikte yerel unsurların muhtelif şekillerde idarî yapıya müdahaleleri bu hareketliliğin en önemli sebepleridir. Bu savaş sonrasında ortaya çıkan sorunlardan biri de muhacirlerin yerleştirilmesi meselesi olmuştur.

3- Osmanlı Dönemi'nde Trabzon'un Nüfusu

Demografi çalışmalarının en büyük problemi rakamların sıhhatidir. Kemal H. Karpat'ın da ifade ettiği şekilde modern sayım uygulamalarının olmadığı dönemlerde sayımların yerel yöneticilerin söylemleri çerçevesinde düzenlenmesi, rakamların değerlendirilmesinde önemli bir hata payı meydana getirme olasılığı taşımaktadır. Bu bakımdan Osmanlı nüfusu hakkındaki çalışmalarda temel kaynaklara inmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber Osmanlı nüfus istatistiklerinin güvenilirliği konusu da tartışılan bir husustur. Bu noktada önemli tespitlerde bulunan Karpat, Osmanlı Devleti'nde bulunan konsolosların raporlarıyla devletin rakamlarının uyumlu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca dönemin batı kaynaklı ciddi çalışmalarının Osmanlı kaynaklarını güvenilir kabul ettiğine de işaret etmektedir.²⁶ Diğer taraftan çok farklı nüfus rakamları veren kaynakları pek çok kez nüfus istatistiklerini, etnik ve dini topluluklar dolayısıyla siyasi amaçlara alet edilmesiyle izah etmektedir.²⁷

Nüfus sayımlarında göçebe aşiretler nüfusa genelde katılamamakla²⁸ birlikte Trabzon vilayetinde Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine nazaran bu tarzda aşiret bulunmaması rakamların nispeten daha sağlıklı olmasına

²⁵ *Trabzon Vilâyeti Salnamesi*, Trabzon 1296, s. 74. (Bundan sonra TVS şeklinde kullanılacaktır). Bu çalışmadaki salnameler Kudret Emiroğlu tarafından neşredilen çeviriden faydalanılarak kullanılmıştır. Nüfus verileri kullanılırken tıpkıbasım esas alınmıştır. Salnamelerin orijinal sayfa numaraları verilecektir.) *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1879*, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1999.

²⁶ Karpat; Ubucini, Boué, Urguhart, Kutschera, Paul Boutet, A. Ritter zur Helle von Samo, Ernst Behm, H. Wagner, Vital Cuinet gibi Avrupalı araştırmacıların Osmanlı Devleti'nin resmi sayımlarını ya da vilayet yıllıklarını güvenilir kabul ettiklerini belirtmektedir. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik...*, s. 43.

²⁷ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ...*, s. 42-46.

²⁸ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik...*, s. 48.

yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı nüfusuyla ilgili istatistiklerin de kendi içerisinde bazı problemleri taşıdığı muhakkaktır. Bu problemler ancak mevcut nüfus malzemesi içerisinde en güvenilir kaynağı teşkil eden devlet istatistiklerinin değerlendirilmesinde tutarlı olunması ve demografi kurallarına uygunluk göstermesi gibi şartların dikkate alınmasıyla çözülebilecektir.

Trabzon şehrinin fetihten sonraki ilk nüfus rakamları 1486 tahririne göre belirlenmiştir.²⁹ Tahrire göre 7575 kişilik bir nüfus tahmin edilmektedir. 1520³⁰ ile 1532 tarihleri arasındaki çeşitli kayıtlara göre şehrin nüfusu 7750 olarak verilmiştir. 1554 tarihli tahrir defterine göre şehrin nüfusu 6525, 1583'te yapılan diğer bir tahrire göre de 11.000 olarak tahmin edilmiştir.³¹ Barkan da tahrir defterlerine dayanarak Trabzon'da 1521-30 döneminde 1285 hane, 1571-80 döneminde 1952 hane bulunduğunu ifade etmektedir.³² Bostan, avarız kayıtlarından yola çıkarak yaptığı değerlendirmede XVIII. Yüzyılın ortalarında Trabzon'da 50.000-55.000, aynı yüzyılın sonlarında ise bölge dâhilinde 75.000-80.000 kişilik bir nüfus olduğuna işaret etmektedir.³³

XIX. yüzyılın başlarında Trabzon şehir nüfusunun 15.000 kişiden ibaret olduğu ifade edilmektedir.³⁴ Karpas, 1830 sayımına göre Trabzon'da 6300 erkek nüfus olduğunu belirtmiştir.³⁵ Bu çerçevede sayının ikiyle çarpılmasıyla³⁶ birlikte nüfusun yine 15.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. 1831 sayımına göre Trabzon Eyaletinin tamamında Müslim-gayrimüslim 136.550 kişi bulunduğunu ifade edilmektedir.³⁷ 1832'de şehre gelen

²⁹ Heath W. Lowry, Feridun Emecen, "Trabzon", *TDVİA*, XLI, s. 299.

³⁰ Hanefi Bostan, 1520 tarihli icmal tahrir verilerine göre bölgenin genelinde 205.000 kişilik bir nüfus mevcut iken bunun XVI. yüzyılın ortalarından sonra 195.000 kişiye düştüğünü ifade etmektedir. Ayrıca XVI. yüzyılın son çeyreğinde 250.000 kişiye ulaşan bölge nüfusunun XVII. Yüzyılda 90.000 kişiye kadar gerilediğini belirtmektedir. Hanefi Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etik Yapısı*, İstanbul 2012, s. 403, 406.

³¹ Hanefi Bostan, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskân Hareketleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 167-168.

³² Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1951-53, s. 22.

³³ Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre...*, s. 416-417.

³⁴ Ahmet Karaçavuş, "XIX. Yüzyılda Trabzon Nüfusu", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 432.

³⁵ Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 242.

³⁶ Kadınların sayılmadığı dönemlerde pek çok sayıda olduğu gibi toplam nüfus, erkek sayısının ikiyle çarpılmasıyla tespit edilmiştir. Bununla birlikte daha eski sayımlarda erkeklerin vergi ve askerliğe dayalı sayılması, vergiden muaf veya askerlik yükümlüğü olmayanların yazılmaması sayıyı azaltmaktadır. Bu bakımdan hata payı bırakılmasının daha doğru olacağı ifade edilmektedir. Nitekim Karpas, % 8 hata payı kabul etmektedir. Karpas, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik...*, s. 48.

³⁷ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı Devleti'nde İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, XV/60, 1951, s. 628; Behar, *a.g.e.*, s. 23.

Charles Texier ise nüfusun 8000 haneden ibaret olduğunu belirtmiştir.³⁸ 1834 nüfus sayımında ise 6700 erkek nüfus tespit edilmiştir.³⁹ Turgay, 1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra 1835'e gelindiğinde nüfusun 25.000-30.000 ulaştığını dile getirmektedir.⁴⁰ 1843'te şehre gelen Alman seyyah Karl Koch 30.000 nüfus bulunduğuna işaret etmiş, 1847 yılında Sultan Abdülmecid tarafından Bağdat'a gönderilen Feruhan Bey ise Trabzon nüfusunun 33.000 civarında olduğunu yazmıştır.⁴¹ Turgay'a göre 1856'da 70.000'e varan Trabzon nüfusu, 1860'da 55.700'e düşmüştü ve bunun 40.000'ini Müslümanlar, 10.000'ini Rumlar, 3600'ünü Ermeniler 1500'ünü Avrupalılar ya da himayesine girmiş olanlar, 600'ünü de İranlılar oluşturuyordu.⁴² Yılmaz, İngiliz konsolosluk raporlarına göre 1868-69'da Trabzon'da 34.131 kişi bulunduğunu; bunların 18.938'inin Türk, 6521'inin Rum, 5902'sinin Ermeni, 2770'inin de diğer gruplardan olduğunu ifade etmektedir.⁴³

1878 öncesi nüfus verileri değerlendirilirken öncelikle sadece erkek nüfusun sayıldığı ve çoğunlukla sayının ikiyle çarpılmasıyla genel nüfusun ortaya çıkarıldığı bilinmesi gerekir. Ayrıca 1878 sonrası nüfus verilerinde -Batum ve Livane kazalarının kaybedilmesinden dolayı- idari değişikliklerin etkisiyle hem genel nüfusta hem de alt idari birimlerin nüfuslarında farklılıklar meydana gelmiştir. Bu dönemde nüfusu etkileyen faktörlerden birisi de göçlerdir ki bununla ilgili veriler aşağıda zikredilecektir.

Döneme ait vilayet salnameleri de nüfusa dair bilgi veren önemli kaynaklardır. Ancak salnamelerdeki bilgilerde bazı düzensizlikler de göze çarpmaktadır. Hicri 1295 (1878) tarihli devlet salnamesinde Trabzon vilayetinin nüfusuna dair bazı rakamlar verilmiştir. Salnamede doğum-ölüm sayıları verilmemekle birlikte hane sayıları aktarılmış, Trabzon merkez sancağı, Lazistan ve Gümüşhane sancaklarına yer verilmiştir. Batum'la beraber toplam 3 sancak, 16 kaza ve 19 nahiyenin yer aldığı vilayetin erkek nüfus istatistikleri mevcuttur. Ancak salnamedeki bilgilerde birtakım hatalar ya da bilgi eksiklikleri dikkati çekmektedir. Örneğin Trabzon, Lazistan (Batum, Çürüksu, Livane dâhil) ve Gümüşhane sancakları toplamı verilen genel toplamla uyumlu değildir. Ayrıca sancakların alt nüfus verilerinde de bazı problemler göze çarpmaktadır. Bununla birlikte Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun 350.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Canik sancağı olmadığı

³⁸ Mehmet Okur, Veysel Usta, "Karadeniz Bölgesi'nin Demografik Yapısına Dair Bir İnceleme", *History Studies*, 1/1, 2009, s. 44.

³⁹ Heath W. Lowry, Feridun Emecen, "Trabzon", *TDVİA*, XLI, s. 299.

⁴⁰ A. Üner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, İstanbul 1994, s. 66-67.

⁴¹ Okur-Usta, *a.g.m.*, s. 44-45; Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012, s. 46.

⁴² Turgay, *a.g.m.*, s.66-67.

⁴³ Özgür Yılmaz, *a.g.t.*, s. 51.

halde vilayetin kadın erkek nüfusunun 700.000 civarında olduğuna işaret etmektedir.⁴⁴

4- Trabzon Valisi Sırrı Paşa Tarafından Mabeyn-i Hümayun'a Sunulan 7 Eylül 1880 Tarihli Rapor ve Nüfus Verileri

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden 7 Eylül 1880 tarihli nüfus cetveli dönemin Trabzon Valisi Sırrı Paşa⁴⁵ tarafından düzenlenerek Mabeyn-i Hümayuna sunulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde *Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı Evrakı (Y. PRK. UM.)* 2/40 katalog numarasında kayıtlı dosyada Trabzon vilayetini ilgilendiren muhtelif belgeler yer almaktadır. Belgelerin içeriğinden, Vali Sırrı Paşa'nın vilayete ait geniş bir incelemede bulunduğu, verdiği bilgiler yanında daha başka raporlar da göndereceği anlaşılmaktadır. Sırrı Paşa, Trabzon'a ait sunduğu nüfus cetvelleri yanında vilayette bulunan önde gelen ailelere ait genişçe bir rapor tanzim etmiş, onları kıdem, servet ve haysiyet bakımından sıralamıştır.⁴⁶ İlâveten Trabzon vilayetinde 1876-78 tarihleri arasında gerçekleşen cinayet sayılarını sebepleri ile beraber bir tablo halinde sunmuştur.

Valilik tarafından İstanbul'a gönderilen nüfus cetvelinde, Trabzon vilayetinde bulunan Müslüman, Gayrimüslim, ahalinin erkek nüfus miktarıyla,

⁴⁴ Vilayetin hicri 1295 (1878) tarihli Salnamesindeki bu rakamlar vilayetin 1880 tarihli raporunda o yıla ait nüfusun ilk rakamları ile uyum sağlamaktadır. *TVS*, 1878, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1999.

⁴⁵ Sırrı Paşa, 1844 yılında Girit'in Kandiye Kasabasında dünyaya geldi. İlk eğitimini burada tamamladı. İyi derecede Arapça, Farsça ve Rumca bilmekte olan Sırrı Paşa, memuriyet görevlerine divan efendiliği gibi alt kademelerde başladı. İlk önemli görevleri Yanya ve Aydın Mektubî Muavinliği oldu. Prizren ve Tuna Vilayeti Mektupçuluğu görevlerinde bulundu. Ardından sırasıyla Bihke, İzvornik, Vidin ve Karesi Mutasarrıflıklarında bulundu. Vidin Mutasarrıfı iken 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında önemli hizmetlerde bulundu. Bu görevinden dönüşünde Karesi Mutasarrıfı olan Sırrı Paşa, kısa bir süre sonra Trabzon Valiliğine atandı. Kısa bir süre sonra Trabzon'dan Kastamonu'ya atanan Sırrı Paşa, bir yıl dolmadan tekrar Trabzon'a görevlendirildi Sırrı Paşa ikinci defa Trabzon'a atandığında mesaisinin önemli bir bölümünü yine muhacir problemleri oluşturuyordu. Vilayetten alınma gerekçesi de yine bununla bağlantılı idi. Ayrıca Trabzon İdadisinin yapılması ile önemli bir eğitim faaliyetini gerçekleştirmiş oldu. Sırrı Paşa'nın her iki Trabzon valiliği görevi, merkezleşme çabalarının yoğun olduğu bir dönemde yerel güçlerin taşradaki güç mücadelesi içerisinde geçti. Trabzon'dan sonra Ankara Valiliği görevini yürüten Sırrı Paşa, sırasıyla Sivas, Diyarbakır, Bağdat, Diyarbakır valiliklerinde bulundu. Devlet adamlığı yanında önemli bir müfessir olan Sırrı Paşa, Taftazanî, Fahreddin Razî gibi İslam âlimlerinin eserlerini tercüme etmiş, ayrıca kendisi de pek çok tefsir neşretmiştir. Son olarak Islahat Komitesi Başkanlığı görevine atanan Sırrı Paşa 1844'te İstanbul'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Köksal, *Giritli Sırrı Paşa (1844-1895)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.

⁴⁶ Konu ile ilgili bir çalışmada listenin tamamı verilmiş olup, bölgeye ait kaynaklarla desteklenerek aileler hakkında geniş izahatlar yapılmıştır. Ayhan Yüksel, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul 2009, s. 33-46; Ayrıca bkz.: Köksal, *a.g.t.*, s. 53-55.

H. 1293 (1876) yılından H. 1295 (1878)⁴⁷ yılına kadar üç yıl zarfında erkek nüfusun doğum ve ölüm adedi verilmiştir. Gayrimüslim grup Katolik, Ermeni, Protestan şeklinde sınıflandırılmıştır. Sırrı Paşa, nüfus cetvellerinde verilen doğum-ölüm miktarlarının normal bir surette gerçekleştiğine işaret ederek kesinlikle salgın veya benzer bir durumla gerçekleşmediğini vurgulamıştır. Tabloya nüfus defterlerine kaydedilmemiş muhacirlerin miktarı dâhil edilmemiş, bu rakamlar ayrıca verilmiştir. Tablonun düzenlemesi Trabzon merkez sancağı ile birlikte Canik, Lazistan ve Gümüşhane sancakları çerçevesinde yapılmıştır. Bahsi geçen cetvelde en azından ilk iki yıl için 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda kaybedilen mahallerin bulunması gerekirken buradaki kaza ve nahiyelere dair bilgi verilmemiştir. Ayrıca bir müddetten beri müstakil mutasarrıflık olarak idare edilen ve 1877'de tekrar Trabzon vilayetine bağlanmış olan Canik sancağı, bahsi geçen tarihlerde (1876-77) vilayete bağlı gibi değerlendirilmiştir. Buna göre merkez sancağıyla birlikte 4 sancak, merkez kazalarıyla birlikte 21 kaza ve 23 nahiye yer almaktadır. İlgili tabloya göre Trabzon vilayetinin idari taksimatı aşağıdaki gibidir:

Vilayetin düzenlediği bu raporun en önemli yanı, döneme ait özel bir nüfus istatistiği toplama gayreti gösterilmesidir. Zira bu dönemde, 1874'te bir genel sayım planlanmış, ancak sonuç alınamamıştı. Trabzon açısından genel ve oldukça düzenli bir sayım 1882-90 döneminde yürütülen ve sonuçlandırılan sayımdır. Bu bakımdan incelenen belgedeki nüfusa ait verilerin, genel bir yazımdan ziyade vilayetin çabasıyla yerel yöneticilerin sunduğu bilgiler ve nüfus defterlerine dayandığı tahmin edilmektedir.

Vilayetin İstanbul'a sunduğu nüfus cetvelinde yukarıda bahsi geçen 4 sancak temelinde merkez kaza ile onlara bağlı nahiyeler verilmiştir. Bu nüfus cetvelinde sancakların ve kazaların ara toplamları da verilmiş ilgili yılların altında genel toplamlar düzenlenmiştir. Bu rakamlar "aslî", "mevcudu" şeklinde doğum ölüm rakamlarının değişimi çerçevesinde ait olduğu yılın başlangıç ve bitimindeki miktarıyla nakledilmiştir. Bu rakamların bir kısmı, örneğin 1878 tarihli vilayet salnamesinde olduğu gibi, sadece başlangıçtaki nüfusuyla salnamelere yansımıştır. Oysaki vilayetin raporunda doğum-ölüm miktarları, kaza ve sancak toplamları da verilmiştir. 1877 tarihli vilayet salnamesinde ise vilayetin nüfus rakamları standart bir kalıpta olmayıp her kazada farklı biçimde verilmiştir. Örneğin bazı kazaların Müslim ve gayrimüslim nüfusu köy/mahalle düzeyinde ifade edilmiş iken bazı kazalarda

⁴⁷ Bu çalışmada kullanılan nüfus raporu hicri tarihli olup düzenlemesi de 1293, 1294 ve 1295 yıllarına göre yapılmıştır. H. 1293 yılının 11 ayı 1878 yılına; H. 1294 yılının hemen hemen tamamı 1877 yılına denk gelmekte olup sadece ilk 15 günü H. 1293 yılına karşılık gelmektedir. H. 1295 yılı ise tamamen 1878 yılıyla aynı döneme denk gelmektedir. Bu çerçevede vilayetin nüfus cetvellerinin düzenlendiği tarihlerin karşılıkları miladi 1876, 1877 ve 1878 olarak verilecektir.

sadece hane sayısının verilmesiyle iktifa edilmiştir. Kimi kazalarda gayrimüslimler “Ermeni”, “Katolik”, “Rum” şeklinde ayrıca belirtilirken, bazılarında nüfus toplamları dahi verilmemiştir. Bazı kazalarda ise köylerin dahi nüfusları hane sayılarıyla ifade edilmiştir.

Trabzon Vilayetinin 1880 Tarihli Raporuna Göre
Trabzon Vilayetinin İdarî Yapısı

TRABZON VİLAYETİ					
	Kazalar	Nahiyeler		Kazalar	Nahiyeler
	Trabzon Sancağı	Nefs-i Trabzon		Akçaabad	Canik Sancağı
Yomra			Bafra	Alaçam	
Maçka			Ünye	Karakuş	
Şarlı			Çarşamba	-	
Tonya			Fatsa	-	
Ordu		Perşembe	Lazistan Sancağı	Nefs-i Rize	Mapavri
		Bolaman,			Karadere
		Hapsemana			Kura-yı Seba
		Ulubey		Atina	Hemşin
Giresun		Aybasdı	Gümüşhane Sancağı	Hopa	Arhavi
		Piraziz			Vakıf Maa Ulya
Tirebolu		Keşap	Gümüşhane Sancağı	Nefs-i Gümüşhane	Yağmurdere
		Akköy			Koğans
Görece				Torul	Kürtün
Vakıkebiri			Trabzon Vilayetine Ait Nüfus Cetvelinde 1876, 1877 ve 1878 yılları için aynı idari yapı esas alınmıştır.		
Of		-			
Sürmene		-			

1879 tarihli salname ise vilayetin 1876 tarihine dair verdiği bilgilerin tekrarı niteliğinde olup ilaveten hane sayısı vermektedir. 1878 tarihli salname de vilayetin 1876 tarihine dair verdiği istatistiğe dayanmaktadır. Vilayet sanelerindeki bilgilerde, vilayetin ve alt idari sınırların değişimi dolayısıyla farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin 1877 tarihli⁴⁸ ve 1878 tarihli⁴⁹ sanlanelerde Batum, Livane bölgeleri dâhil iken Canik sancağı yer almamaktadır.

⁴⁸ *TYS*, 1294 (1877), IX, Ankara 1995.

⁴⁹ *TYS*, 1295 (1878), X, Ankara 1999.

1879 tarihli salnamede⁵⁰ ise sınırlar haricinde kalmasıyla Batum, Livane ve Çürüksu ilave edilmemiş buna karşın Canik sancağı dâhil edilmiştir.

İfade edilen bu yönlerden dolayı vilayetin raporu hem salnamelerdeki bilgileri tamamlamak bakımından, hem de salnamede dökümü yapılmayan detaylı nüfus rakamları ile doğum ölüm rakamları çerçevesindeki bilgileri sunmak yönünden önem arz etmektedir.

Aşağıda vilayetin sunduğu nüfus cetveli üç yıl için sancak düzeyinde ayrıca düzenlenerek 1, 2, 3 (A, B, C, D) şeklinde alt başlıklarla tasnif edilmiştir. Tabloların içerisinde kazaların ara toplamlarına yer verilirken sonlarında sancak toplamları verilmiş, ilgili yılın bitiminde vilayetin genel toplamları düzenlenmiştir.

⁵⁰ *TYS*, 1296 (1879), XI, Ankara 1999.

TABLO 1-B

H. 1293 (1876)

ESAMELİ KAZA VE NEVAHİ	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN			
	Mezdu	Veğyal	Mezudat	Mezdu	Veğyal	Mezudat	Mezdu	Veğyal	Mezudat	Mezdu	Veğyal	Mezudat	Mezdu	Veğyal	Mezudat	Mezdu	Veğyal	Mezudat	
	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı	Aslı
Neli-1 Samsun Kazası	*	*	*	187	77	9	215	12.752	408	333	12.917	5065	61	31	6400	10999	596	373	19.022
Karlık Nahiyesi	*	*	*	20	*	2	18	531	33	10	556	5837	36	25	6658	7190	69	37	7222
Samsun Kazası Yekünü	*	*	*	207	77	11	233	13.283	441	343	13.473	10.097	97	56	13.136	26.889	665	410	26.844
Bafra Kazası	*	*	*	303	9	1	308	6717	38	39	6736	1672	*	*	9672	16.691	47	22	16.716
Alaçın Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	1276	8	22	1282	4780	*	*	4780	6026	8	22	6032
Bafra Kazası Yekünü	*	*	*	302	9	3	308	7993	46	41	7998	14.422	*	*	14.422	22.717	55	44	22.728
Ünye Kazası	*	*	*	1634	208	48	1794	1684	25	51	1658	11.007	58	1	11.064	14.325	291	100	14.516
Karıkoy Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1250	40	21	3338	5270	40	21	5338
Ünye Kazası Yekünü	*	*	*	1634	208	48	1794	1684	25	51	1658	16.277	147	22	16.402	19.995	280	121	19.854
Çarşamba Kazası	*	*	*	4970	199	57	5081	1385	53	29	1009	20.975	*	*	20.975	27.499	252	86	27.665
Fatsa Kazası	*	*	*	1497	0	14	141	664	22	3	683	11.476	54	346	11.344	12.449	82	103	12.308
Terme Kazası	*	*	*	766	13	8	773	224	*	*	224	1091	*	*	9091	10.013	13	8	10.088
Canik Sancığı Yekünü	*	*	*	8199	472	141	8530	25.435	677	467	25.645	38.298	298	234	85.372	118.932	1447	852	119.547

TABLO 1-D

ESAME-İ KAZA VE NEVAHİ	H. 1293 (1876)																	
	PROTESTAN			KATOLİK			ERMEİ			RUM			İSLAM			YEKÜN		
	Mevcud	Yıkıl	Ash	Mevcud	Yıkıl	Ash	Mevcud	Yıkıl	Ash	Mevcud	Yıkıl	Ash	Mevcud	Yıkıl	Ash	Mevcud	Yıkıl	Ash
Nesli Çimnihanne Kazanı	*	*	*	614	14	59	2961	29	10	279	5218	100	929	5926	8409	143	368	8184
	*	*	*	*	*	*	542	4	8	538	1032	125	25	1131	1575	129	33	1671
Yedigöller Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	369	6	3	369	1821	13	13	1818	2287	18	18	2288
	*	*	*	614	14	49	3468	39	21	3486	8188	238	349	8678	12.271	291	419	12.143
Kocans Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	4962	22	20	4954	3253	*	*	3253	11315	22	20	11.317
	*	*	*	*	*	*	301	*	*	301	4686	*	*	4686	5447	*	*	5447
Çimnihanne Kazanı	*	*	*	*	*	*	4823	22	26	4825	7936	*	*	7936	16.362	22	20	16.364
	*	*	*	614	14	49	679	12.291	61	41	12.311	16.428	238	349	16.617	29.633	318	439
Çimnihanne Samsağı Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*

ÇİMLE YEKÜN	H. 1293 (1876)																						
	PROTESTAN			KATOLİK			ERMEİ			RUM			İSLAM			YEKÜN							
	Mevcud	Yıkıl	Ash	Mevcud	Yıkıl	Ash	Mevcud	Yıkıl	Ash	Mevcud	Yıkıl	Ash	Mevcud	Yıkıl	Ash	Mevcud	Yıkıl	Ash					
36	*	*	38	483	9	5	487	18.199	839	627	18.411	67.241	1.803	1213	67.431	186.309	3186	2927	390.568	416.370	4337	4772	436.915

TABLO 2-A
II. 1294 (1877)

ESAMELİ KAZA VE NEVAHİ	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSAM			YERLİ								
	Mezcutu	Vericut	Ash	Mezcutu	Vericut	Ash	Mezcutu	Vericut	Ash	Mezcutu	Vericut	Ash	Mezcutu	Vericut	Ash	Mezcutu	Vericut	Ash						
	37	1	38	467	8	12	483	1698	38	31	1675	1789	89	51	1827	6316	174	124	6366					
Nadiv Trabzon K.																								
Alaaddin Nahiyesi																								
Mıska Nahiyesi																								
Yonina Nahiyesi																								
Sarı Nahiyesi																								
Tonya Nahiyesi																								
Trabzon K. Yekümü	37	1	38	487	8	12	483	5244	158	204	5198	13.674	204	347	13.633	45.884	908	1285	45.907	65.326	1379	1848	64.857	
Ordu Kazanı																								
Pergembe Nahiyesi																								
Bolaman Nahiyesi																								
Hıpaşama Nahiyesi																								
Ulubey Nahiyesi																								
Aybaşlı Nahiyesi																								
Ordu Kazanı Yekümü																								
Giresun Kazanı																								
Pınar Nahiyesi																								
Karap Nahiyesi																								
Akdöy Nahiyesi																								
Giresun K. Yekümü																								
Tiraholu Kazanı																								
Gözele Kazanı																								
Vakıfkebir Kazanı																								
Of Kazanı																								
Sarımeze Kazanı																								
Trabzon Sancığı Yekümü	37	1	38	487	8	12	483	9491	255	383	9263	29.186	750	575	29.361	175.058	2364	2228	175.083	214.251	3395	3198	214.428	

TABLO 2-B
H. 1294 (1877)

ESAMLI KAZA VE NEYAHİ	PROTESTAN			KATOLİK			ERMEKİ			RUM			İSLAM			YEKÜN						
	Mevedn	Veriyul	Asd	Mevedn	Veriyul	Asd	Mevedn	Veriyul	Asd	Mevedn	Veriyul	Asd	Mevedn	Veriyul	Asd	Mevedn	Veriyul	Asd				
Nefel Samsun Kazanı	*	*	*	*	*	*	187	*	*	187	12.638	212	159	13.752	6.461	94	95	6.460	19.317	326	250	19.299
Karak Nahiye	*	*	*	*	*	*	20	*	*	20	569	7	43	533	5597	81	43	6637	7186	90	46	7190
Samsun K. Yekümü	*	*	*	*	*	*	207	*	*	207	13.344	238	198	13.288	13.058	177	136	13.097	26.469	406	336	26.599
İlma Kazanı	*	*	*	*	*	*	500	*	*	500	6651	82	16	6717	8672	*	*	8672	16.613	86	18	16.691
Alaçın Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1.276	*	*	1.276	4.750	*	*	4.750	6.126	*	*	6.026
Bafra K. Yekümü	*	*	*	*	*	*	300	4	2	302	7927	82	16	7793	14.422	*	*	14.422	22.649	86	18	22.717
Uyva Kazanı	*	*	*	*	*	*	1665	39	70	1634	1664	34	14	1684	10.022	59	4	11.007	14.281	112	48	14.325
Karaköy Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3.250	15	*	3.270	5.235	15	*	5.270
Uğur K. Yekümü	*	*	*	*	*	*	1665	39	70	1634	1664	34	14	1684	16.207	74	4	16.277	19.546	147	88	19.595
Çapaarba Kazanı	*	*	*	*	*	*	4000	52	15	4019	1561	41	17	1583	20.975	*	*	20.975	27.416	91	30	27.499
Faşa Kazanı	*	*	*	*	*	*	354	5	10	349	659	7	2	661	11.436	*	*	11.436	12.449	*	*	12.449
Jenne Kazanı	*	*	*	*	*	*	753	27	14	768	224	*	*	224	8661	*	*	8661	10.010	27	14	10.083
Çamlık Samsunlu Yekümü	*	*	*	*	*	*	8181	127	100	8199	25.279	483	347	25.435	85.189	251	142	85.298	118.649	789	486	119.032

TABLO 3-B

H. 1295 (1878)

ESAMİ-Lİ KAZA VE NEVAHİ	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN			
	Mevcutdu	Veriyat	Meviyat	Mevcutdu	Veriyat	Meviyat	Mevcutdu	Veriyat	Meviyat	Mevcutdu	Veriyat	Meviyat	Mevcutdu	Veriyat	Meviyat	Mevcutdu	Veriyat	Meviyat	
Nefs-i Samsun K.	*	*	*	107	32	12	147	12.518	262	105	12.675	6401	48	28	6401	19.086	382	145	19.523
Kavak Nahiyesi	*	*	*	18	3	1	20	573	25	29	569	6616	56	75	6597	7208	84	105	7187
Samsun K. Yekümü	*	*	*	185	35	13	297	13.091	287	134	13.244	13.017	144	103	13.058	26.294	466	250	26.509
Bafra Kazanı	*	*	*	292	16	8	300	6634	31	34	6653	9672	*	*	9673	16.598	47	23	16.621
Ahıaçım Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	1386	13	23	1276	4750	*	*	4750	6936	13	23	6926
Bafra K. Yekümü	*	*	*	292	16	8	300	7920	44	37	7927	14.422	*	*	14.422	22.634	60	45	22.649
Ünye Kazanı	*	*	*	1658	9	2	1665	1656	9	1	1664	10.912	45	5	10.952	14.226	63	8	14.281
Karakoy Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5319	37	1	5255	5219	37	1	5255
Ünye K. Yekümü	*	*	*	1658	9	2	1665	1656	9	1	1664	16.151	92	6	16.207	19.445	100	9	19.536
Çarşamba Kazanı	*	*	*	4689	245	34	4909	1533	48	20	1561	20.975	*	*	20.975	27.197	293	54	27.436
Fatma Kazası	*	*	*	352	4	2	354	653	6	*	659	11.421	22	7	11.436	12.426	31	9	12.449
Terme Kazası	*	*	*	227	55	27	255	224	*	*	224	9001	*	*	9001	10.042	55	27	10.079
Canik Sancığı Yekümü	*	*	*	7905	364	86	8181	25.077	394	192	25.279	85.057	248	116	85.189	118.008	1086	394	118.699

CANIK SANCAĞI

TABLO 3-D
YIL H. 1295 (1878)

ESAMI-İ KAZA VE NEVAHİ	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN						
	Mercudu	Veftyal	Mevludat	Mercudu	Veftyal	Mevludat	Mercudu	Veftyal	Mevludat	Mercudu	Veftyal	Mevludat	Mercudu	Veftyal	Mevludat	Mercudu	Veftyal	Mevludat				
	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash				
GÜMÜŞHANE SANCAĞI																						
Nefs-i Gümüşhane K.	*	*	*	*	*	*	630	11	25	616	2669	51	60	2651	8504	324	542	8794	386	65	8853	
Yığımlara Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	409	99	25	543	1034	2	3	1033	101	28	1576	
Koğans Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	359	8	5	362	1900	14	10	1913	2268	22	15	2273
Gümüşhane K. Yok.	*	*	*	*	*	*	630	11	25	616	3498	158	90	3556	8447	340	555	8232	12.565	599	670	12.404
Torval Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	824	365	889	8200	3256	3	1	3258	11.480	368	390	11.458
Kürtün Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	709	44	49	764	4718	8	38	4688	5487	52	87	5482
Toral Kazası Yoktum	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	893	409	438	8964	7974	11	29	7946	16.967	420	477	16.910
Gümüşhane Sancagı Yekünüm	*	*	*	*	*	*	630	11	25	616	12.861	567	528	12.520	16421	351	594	16.178	29.532	929	1147	29.314

H. 1294 (1877)

CİMLE YEKÜN	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN							
	Mercudu	Veftyal	Mevludat	Mercudu	Veftyal	Mevludat	Mercudu	Veftyal	Mevludat	Mercudu	Veftyal	Mevludat	Mercudu	Veftyal	Mevludat	Mercudu	Veftyal	Mevludat					
	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash					
37	2	2	37	490	8	11	487	18.104	570	363	18.311	66.474	2246	1481	67.239	346.240	6461	3191	349.510	431.345	9287	5047	435.584

TABLO 4: 1881/1882-1893 OSMANLI GENEL SAYIMINA GÖRE TRABZON VİLAYETİNİN NÜFUSU

TRABZON VİLAYETİ	MÜSLÜMAN		RUMLAR		ERMENİ		BULGAR		KATOLİK		YAHUDİ		PROTESTAN		TOPLAM		GENEL TOPLAM
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
TRABZON SANCAĞI	Merkez Kaza	37.091	42.038	13.027	14.563	4440	5106		588	621			41	51	55.187	62.377	117.564
	Ordu	39.598	40.175	4702	5096	3586	3966						146	142	48.030	49.979	98.009
	Giresun	27.877	28.907	5118	6251	910	629								31.626	35.787	69.392
	Trabzon	16.622	17.607	2659	3213	232	281								19.513	21.103	40.614
	Gözele	14.584	14.889	331	377	99	82								15.014	15.348	30.362
	Vahitkışır	9080	9105			29	27								9109	9132	18.441
	Akyarbat	19.062	19.742	1838	1997	1367	1591								22.267	23.30	45.597
	Sürmene	15.003	20.926	1399	2624	71	107								17.413	23.657	41.070
	Çif	30.163	29.697	351	446										30.514	30.143	60.657
	Trabzon Sancağı Toplamı	209.078	223.266	30.365	35.165	10.434	11.789	388	621	187	193	25	23	193	224	280.682	271.054
CANIK SANCAĞI	Canik Mülk. Kaza	15.302	17.917	15.207	17.628	454	709		41	23			5	25	31.319	36.305	67.624
	Çarşamba	23.684	24.913	1407	1617	4670	5105						193	224	29.044	31.859	60.903
	Ünye	21.348	21.962	1781	1914	1662	1973								24.791	25.847	50.638
	Firitsi	13.739	14.156	706	946	354	448								14.801	15.557	30.358
	İerme	9085	9953	205	223	763	878								10.053	11.054	21.107
	Bafra	19.200	19.736	11.068	11.766	466	546								30.734	32.648	62.382
	Canik Sancağı Toplamı	101.458	108.635	30.454	34.094	8369	9679	41	23	5	218	247	5	218	140.742	152.679	293.412
	Rize	31.595	41.154	308	333										31.903	41.487	73.390
	Bazar (Altını)	17.246	16.192			20	22								17.266	16.214	33.480
	Hopa	15.046	14.305			52	5								15.048	14.302	29.340
Lazistan Sancağı Toplamı	63.887	71.651	308	385	22	27								64.217	72.063	136.280	
GÜMÜŞHANE SANCAĞI	Gümüşhane M. Kaza	10.200	11.756	2666	2793	514	638								13.380	15.187	28.567
	İzmit	9001	10.457	8000	8979										17.001	19.136	36.137
	Kelkit	11.059	12.191	163	141	58	55								11.280	12.387	23.667
	Siran	7115	7406	834	892	100	121								8049	8419	16.468
	Gümüşhane Sancağı Toplamı	37.375	41.810	11.663	12.505	672	814								49.710	55.129	104.839
	TRABZON VİLAYETİ TOPLAMI	411.898	445.382	72.890	82.149	19.497	22.289	629	644	5	405	440	5	405	595.321	550.916	1.056.237

Kaynak: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 290-293.

Tablo 1 (A,B,C), Tablo 2 (A,B,C) ve Tablo 3 (A,B,C)'deki verilere göre H. 1293 (1876), H. 1294 (1877), H. 1295 (1878) yıllarında Trabzon'da Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfus ile doğum ölüm adedi şu şekildedir:

Yıl	Nüfus			Doğum		Ölüm	
	Müslim	Gayri Müslim	Yekûn	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim
H. 1293	350.309	86.061	436.370	2927	1845	3186	2151
H. 1294	349.510	86.074	435.584	3264	2115	4063	2102
H. 1295	346.240	85.105	431.345	3191	1857	6461	2826
	-	-	-	9382	5817	13.710	7079

Bu tabloya göre Trabzon'un 1876 yılına ait toplam erkek nüfusu 436.370 olarak ortaya çıkmaktadır. 4772 doğuma⁵¹ karşılık 5337 ölüm gerçekleşmiş, toplam nüfusta % 0,129'luk (565 kişi) bir azalma meydana gelmiştir. 1877 yılında toplam nüfus 435.584 olup 5379 doğum, 6165 ölüm adediyle nüfusta % 0.18'lik (786 kişi) bir azalma yaşanmıştır. 1878 yılında ise 5048 doğum, 9287 ölüm kaydedilmiş, genel nüfusta % 0.98'lik (4239 kişi) bir azalma olmuştur. Vilayetin üç yıllık nüfus verileri incelendiğinde ölüm kayıtlarının fazlalığı nedeniyle nüfusun 5000 kişi azaldığı anlaşılmaktadır. Sancak düzeyinde Trabzon sancağında % 0.47'lik, Canik'te % 0,75'lik, Lazistan'da % 4.86'lık bir azalma gerçekleşirken sadece Gümüşhane sancağında % 1.71'lik bir artış meydana gelmiştir. Genel nüfustaki üç yıl içindeki azalma özellikle 1878 yılında dikkat çekmekte olup genel erkek nüfusun % 1'ine yakın bir rakamdır. Vali Sırrı Paşa'nın, Mabeyne sunulan nüfus rakamları içerisinde doğum-ölüm adedinde herhangi bir anormallik olmadığını, salgın veya benzeri bir sebeple ölümlerin artmadığını belirtmesine rağmen özellikle 1878 yılındaki düşüşün bir açıklaması olması gerekir. Kuşkusuz 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı bölgede doğum-ölüm rakamlarını etkilemesi beklenen bir durumdur. Ayrıca göçlerin bölge üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Sırrı Paşa'nın olağanüstü bir ölüm rakamı bulunmadığı vurgusunun sadece salgın hastalıklar üzerinde olması ihtimal dâhilindedir. Söz konusu durumu açıklamaya yardımcı olması bakımından Tablo 1 (A,B,C), Tablo 2 (A,B,C) ve Tablo 3 (A,B,C)'deki sancak nüfuslarına bakılması bazı fikirler verebilecektir.

1876 yılında genel ölüm adedi yüksektir. Bununla birlikte merkez sancağında daha fazla doğum varken, Canik, Lazistan ve Gümüşhane'de ölüm adedi fazladır. 1877 yılında Trabzon merkez sancağı, Canik ve Lazistan'da

⁵¹ Üç yıl zarfında en yüksek doğum adedi 1876'da Yomra, 1877'de Akçaabat, 1878'de Maçka'da kaydedilmiştir.

ölüm oranı, Gümüşhane’de ise doğum oranı yüksektir. 1878 yılında genel toplamda da, merkez sancağıyla Canik ve Lazistan’da ölüm adedi artış gösterirken Gümüşhane sancağında aksine doğum oranı yüksektir. Bu bilgiler çerçevesinde üç yıllık yüksek ölüm adedini açıklama konusunda Gümüşhane sancağı devre dışı kalmaktadır. Diğer 3 sancaktaki rakamlar incelendiğinde ise merkez sancağı ile Canik’teki doğum-ölüm verilerinde, ölüm adedi yüksek olmakla birlikte rakamlar genelde uyumludur. Ancak Lazistan sancağında 1876 ve 1877 yıllarında yine yüksek bir rakam olarak bu oran birbirinin iki katı iken; 1878 yılında doğum-ölüm oranı 6 katına (622 doğum/3615 ölüm) çıkmıştır. Bu sancak içerisinde de 1878 yılında özellikle Hopa’nın kaza merkezi ile Vakıf Maa Ulya nahiyesi ne ait veriler dikkat çekicidir. Bu yılda Hopa’da 188 doğuma karşılık 2350 ölüm kaydedilmiş, nüfus ciddi bir düşüş seyri göstererek 5550’den 2350’ye inmiştir. Vakıf Maa Ulya nahiyesinde de hiç doğum kaydı verilmemesine karşın 694 ölüm kaydedilmiştir. Her iki yerleşim yerinin nüfuslarındaki ciddi düşüşü ya da yüksek ölüm adedini açıklayan olgusal bir malzeme bulunmamakla birlikte bölgenin 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’ndan etkilenmiş olması ihtimal dâhilindedir. Rize merkez kazası, Atina kazası ve Hemşin nahiyesinin nüfus rakamlarında ciddi oynamalar olmaması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bu süreçte Osmanlı Devleti’ndeki askeri geleneklere de uygun olduğu şekilde savaş sırasında bölge halkının erkekleri diğer kazalara nazaran daha fazla silah altına alınmış olmalıdır. Ayrıca savaş esnasında hayatını kaybedenlerin kayıtlarının tutulması uzunca bir süreci gerektireceğinden sınır boyundaki bu yerleşim yerlerine yönelik yazımlarının toplu yapılmış olması da mümkündür.

Vakıf Maa Ulya nahiyesi⁵² açısından bu saikler geçerli olmakla birlikte bu bölge için başka etkenlerin de dikkate alınması gereklidir. Zira bu nahiyenin tam olarak nerede bulunduğu dahi üzerinde ihtilafli bir konudur.⁵³

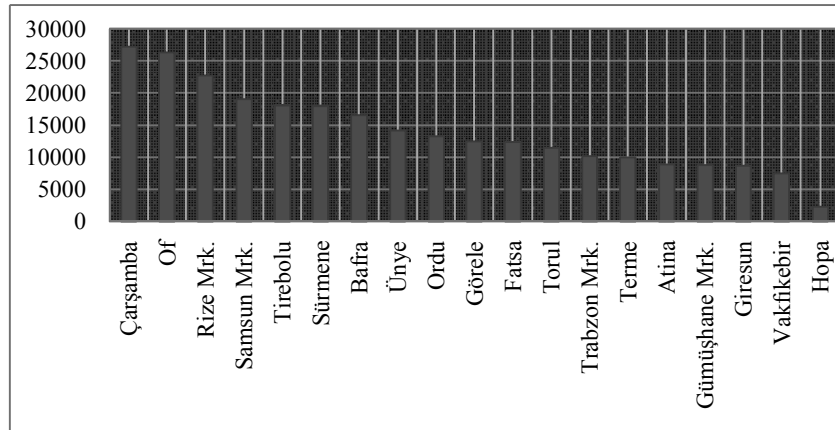
⁵² Vakıf nahiyesi, Osmanlı Devleti’nde XIX. Yüzyılda merkezleşme çabaları çerçevesinde gerçekleşen idari değişimin Trabzon vilayetine yansıyan önemli bir kesitidir. Vakıf nahiyesi devletin bütün çabalarına rağmen taşra güçlerinin kendi bölgelerinde ne denli etkin olduklarına dair önemli örnekler vermektedir. Osmanlı Devleti’nin son döneminde taşra yönetimlerinin yerel dinamikler ve coğrafi faktörler çerçevesinde idarî yapıya etkilerini Vakıf nahiyesi çerçevesinde ele alan bir çalışma için bkz. Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s.138-172; Hamdi Özdiş, “Coğrafyanın Azizliği ya da Sınırboyunda Nahiyeler Olmak: Vakıf Nahiyesi (1879-1914)”, *OTAM*, 25, Bahar 2009, s. 149-165; Köksal, *a.g.t.*, s. 127-131.

⁵³ Nahiyenin yerinin neresi olduğuna dair muhtelif görüşler olup kesin bir tespit yapılamamaktadır. Bir kayıтта Vakıf Maa Ulya nahiyesinin, Trabzon ve Devlet Salnamelerinde yer almadığı ancak bazı resmî kayıtlarda Livane kazasına bağlı bir nahiyeler olarak geçtiği, bu nahiyenin merkezinin Artvin Yusufeli’ye bağlı Kobak köyü (Yeni adı Yüksekoba) olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Muammer Demirel, “Doğu Anadolu’da İdarî Yapılanma (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’ndan Sonra)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*

Bölge, özellikle Batum ve Livane kazalarının kaybedilmesi sonrası ulaşım olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle devletin kontrolü dışına çıkmıştır. Vali Sırrı Paşa'nın da resmi evrakına yansıyan⁵⁴ bu durum, bölgedeki eşkıyalık olayları çerçevesinde doğum rakamı bulunmamasını (ya da kaydedilmemesini) ve yüksek ölüm adedini açıklamakta göz önüne alınmalıdır.

Tablo 1, 2 ve 3'teki bilgiler ışığında en kalabalık sancak Trabzon merkez sancağı olup, kazalar içerisinde en yüksek nüfusun Çarşamba'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Canik merkez ile Rize merkez kazaları Trabzon merkez kazasının iki katı büyüklüğündedir. Nüfusu en düşük idari birim Yağmurdere nahiyesi (2000'in altında) olup onu Koğans nahiyesi takip etmektedir. En yüksek nüfuslu nahiye Akçaabat⁵⁵ (18.000'in üstünde), en düşük nüfuslu kaza ise Hopa merkez kazasıdır (2734 kişi). Akçaabat, Maçka ve Yomra Nahiyeleri nüfus bakımından pek çok kazadan büyüktür. Trabzon vilayetinin kazalara göre nüfus dağılımı aşağıdaki grafikte sunulmuştur:

1878 Yılında Trabzon Vilayetinin Kazalara Göre Nüfus Dağılımı

Dergisi, Sayı 37, 2008, s. 250; Nahiye üzerine yapılmış diğer bir çalışmada ise nahiye'nin 1881 yılı Trabzon Vilayet Salnamesinde yer aldığı ancak nerede bulunduğu dair bilgi olmadığı belirtilmektedir. bkz. Hamdi Özdiş, *a.g.m.*, s. 149; Bu bilgilerle birlikte, Sırrı Paşa nahiye'nin Erzurum Vilayeti ile Lazistan sancağını bağlayan dağ silsilesinin öteki tarafında bulunduğunu ve o dönemde merkez vilayete mesafesinin 40 saat olduğu bilgisini vermektedir. Sırrı Paşa, *Mektûbât-ı Sırrı Paşa*, I, İstanbul 1303, s. 129; Ayrıca bkz. Köksal, *a.g.t.*, s. 127-131.

⁵⁴ Sırrı Paşa, *Mektûbât-ı Sırrı Paşa*, 1303, I, s. 129.

⁵⁵ Akçaabat, vilayet dâhilindeki en kalabalık nüfuslardan birini barındırmasına rağmen 1886 yılına kadar nahiye olarak kalmış, bu tarihte kaza olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehra Topal, "Akçaabat Nahiyesinin Kaymakamlığa Dönüştürülmesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, I, Trabzon 2007, s. 662; Mehmet Mercan, "Akçaabat'ın Kaza Teşkilî ve XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kaza İle İlgili Bazı Tespitler", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, I, s. 678.

Vilayetteki gayrimüslim oranları da değerlendirilmesi gereken hususlardan biridir. İlgili tablolara göre nüfusun Müslim-gayrimüslim sayıları şu şekildedir:

Yıl	Nüfus		
	Müslim	Gayrimüslim	Yekûn
1876	350.309	86.061	436.370
1877	349.510	86.074	435.584
1878	346.240	85.105	431.345

Tablo 1, 2, ve 3 incelendiğinde Trabzon merkez sancağı dışında Protestan bulunmadığı, merkez sancağındakilerinin de sayısının üç yıl içinde fazla değişmediği görülmektedir. Katolikler sadece merkez sancağında bulunmakta olup 500'e yakın nüfus üç yıl içinde pek değişmemiştir. Ermeni nüfus en fazla merkez sancağında ve Canik sancağında bulunmaktadır. Rum nüfus en fazla merkez sancağındadır. Ancak sancak nüfusları göz önüne alındığında Canik sancağında da belli bir nüfusu teşkil etmektedir. Şarlı, Tonya, Karakuş, Mapavri, Karadere, Kura-yı Seba, Arhavi nahiyeleri ile Atina merkez ve Hopa merkez kazalarında gayrimüslim nüfus kaydı bulunmamaktadır.

Vilayetin yıllara göre Müslim-gayrimüslim nüfus dağılımı şöyledir.

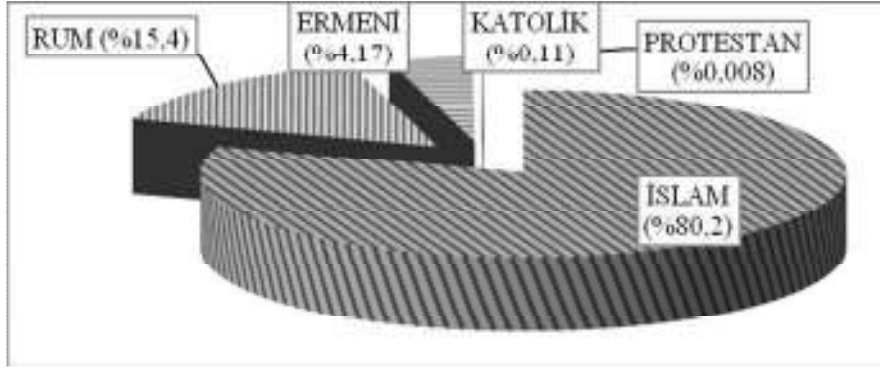
Yıl	Gayrimüslim	Müslüman
1876	% 19,72	% 80,27
1877	% 19,76	% 80,23
1878	% 19,73	% 80,26

Aynı nüfusun, H. 1293-95 (1876-78) yıllarına ait etnik ve dini dağılımı da şu şekildedir.

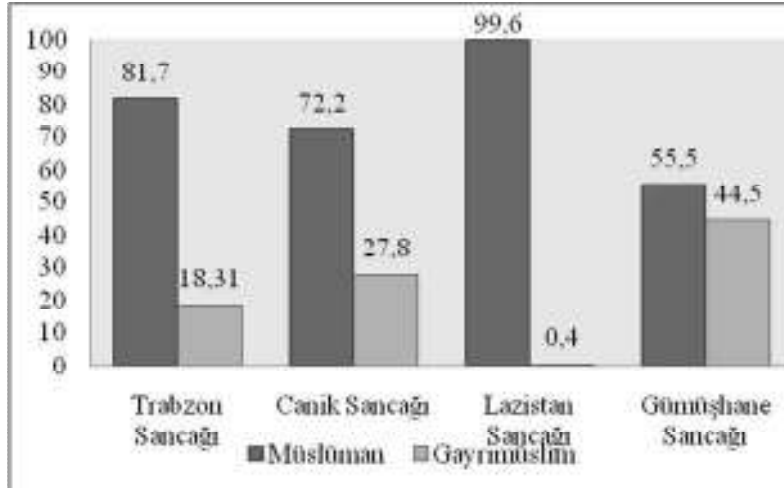
	1876	1877	1878
İslam	% 80.27	% 80.23	% 80.26
Rum	% 15.43	% 15.43	% 15.41
Ermeni	% 4.17	% 4.20	% 4.19
Katolik	% 0,11	% 0,11	% 0,11
Protestan	% 0.008	% 0.008	% 0.008

Vilayetin genel nüfus dağılımı incelendiğinde üç yıllık Müslim-gayrimüslim paylarının çok fazla değişmediği anlaşılmaktadır. Buna göre Müslümanlar nüfusun % 80'inin oluştururken gayrimüslim nüfusun oranı % 20'dir. Vilayetin etnik ve dini gruplara göre üç yıllık genel dağılımı da şu şekildedir:

H. 1293-1295 (1876-78) Yılları Arasında Trabzon Vilayetinin Etnik ve Dini Gruplara Göre Genel Dağılımı

Vilayetin üç yıllık (1876-78 yılları arası) nüfus istatistiklerine göre Müslim-gayrimüslim nüfusun sancaklara göre dağılımı şu şekildedir.

Bütün bu verilerle birlikte Trabzon vilayetinin genel nüfusu üç yıl içindeki ortalama erkek nüfus sayısının ikiye çarpılmasıyla elde edilebilir. Bu çerçevede, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra gelen muhacirlerin de katılımıyla⁵⁶ vilayet nüfusunun 880.000 civarında olduğu tahmin edilebilir. Vilayet raporundan birkaç yıl sonra yayınlanan 1881 tarihli Vilayet salnamesi⁵⁷ ise vilayete ait toplam erkek nüfusu 451.114 olarak vermektedir.

⁵⁶ Sırrı Paşa, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gelen fakat nüfus defterlerine kayıt olunmamış ve ilgili tabloya dâhil edilmemiş muhacirlerin erkek-kadın nüfusunun Eylül 1880 tarihi itibarıyla Trabzon sancağında 3221, Canik sancağında 6067, Lazistan sancağında 805 kişiden ibaret olup toplam 10.093 kişi olduğunu belirtmektedir. *BOA, Y. PRK. UM. 2/40.*

⁵⁷ *TYS, 1298 (1881), XII, Ankara 1999, s. 132-137.*

Bu sayı değerlendirdiğimiz dönem içerisindeki üç yıllık nispi azalmaya rağmen nüfusun 2-3 yıl zarfında 900.000 rakamını geçtiğine işaret etmektedir. Bunun en önemli nedeni savaş sonrası dönemde vilayete gelen göçmenlerdir.

Osmanlı Devleti açısından en kapsamlı nüfus sayımı kabul edilen 1881/82-93 sayımından (Tablo 4)⁵⁸ elde edilen verilere göre 10 yıl içinde vilayetin genel nüfusunun % 20 civarında arttığı anlaşılmaktadır. Söz konusu artışta göçlerin büyük etkisi olduğu muhakkaktır. 1881/82-93 nüfus sayımına istinaden dikkat çeken hususlardan biri de Gümüşhane sancağının nüfusunun % 60 civarında artmasıdır. Diğer taraftan merkez sancağı ile Canik'te % 20'lik bir artış gözlemlenirken Lazistan sancağının nüfusunun bu süreçte hemen hemen aynı kalması dikkate değer bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, gelen muhacirlerin sınıra yakın bölgelerden ziyade sancak merkezine ve daha batıya yönelindiklerini ya da yönlendirildiklerini göstermektedir.

Değerlendirme

Bu çalışmada, Mabeyn-i Hümayuna sunulan bir rapor çerçevesinde Trabzon vilayetinin 1876-78 yıllarına ait erkek nüfus verileri ele alınmıştır. Bu bilgiler çerçevesinde söz konusu yıllar için doğum-ölüm oranları, yıllık nüfus değişimi ve nüfusunun dini dağılımı gibi hususlar üzerinde durulmuş, mevcut verilerden bazı çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. İlgili nüfus cetveli, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ve hemen akabinde bölgeye ve döneme ait önemli bir demografik kaynak teşkil etmektedir. İlâveten vilayet salnamelerinde bulunmayan istatistikleri ortaya koyma ve eksik bilgileri tamamlama imkânı sağladığı gibi, idari yapı hakkında da fikir vermektedir. Söz konusu nüfus cetvelinden yola çıkılarak 4 sancak, 21 kaza ve 23 nahiye bulunduğu tespit edilen vilayette, Batum'un kaybedilmesi ile idari yapıda değişiklikler meydana geldiği, bunun nüfus verileri üzerinde bir takım eksiklikler oluşturduğu da anlaşılmaktadır.

Genel nüfus rakamları değerlendirildiğinde; 1876-78 yıllarında erkek nüfusun yaklaşık 435.000 civarında olduğu görülmektedir. Erkek-kadın genel nüfusunu belirlemek açısından bu sayının ikiyle çarpılmasından ve henüz kaydı yapılmamış 10.000 muhacirin de eklenmesinden sonra 880.000 sayısı ortaya çıkmaktadır. Nüfusun eksik sayılma olasılığının yüksek olması nedeniyle sayının bu miktardan biraz daha fazla olması gerektiği düşünülmektedir.

Zikredilen üç yıl zarfında (1876-78) vilayetin nüfus sayısında kümülatif olarak % 1.15'lik bir azalma meydana gelmiştir. Bu azalmanın en büyük kısmı

⁵⁸ İlgili tabloda merkez kazaya bağlı Akçaabat, Maçka, Yomra, Şarlı Tonya nahiyeleri yer almamakla birlikte nüfusları Trabzon merkez kaza nüfusuyla birlikte veriliyor olmalıdır. Karşılaştırmalar bu duruma göre yapılmıştır. Bkz. Tablo 4; Karpata, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 290-293.

1878 yılında gözlemlenmektedir. Bahsedilen zaman dilimi içerisinde nüfus merkez sancağında % 0,47, Canik sancağında % 0,75, Lazistan sancağında % 4,86 azalmış, buna karşın Gümüşhane sancağında % 1.71 oranında bir artış meydana gelmiştir. Nüfusun en yoğun bulunduğu yer merkez sancağı olup onu Canik ve Lazistan sancakları takip etmektedir. En az nüfus ise Gümüşhane sancağında bulunmaktadır. Kaza düzeyinde Çarşamba ve Of en yoğun nüfusu barındırırken Vakıfkebir ve Hopa merkez kazası en düşük yoğunluklu idari birimler olarak göze çarpmaktadır.

Mevcut istatistiklerden yola çıkılarak Trabzon vilayetinin üç yıllık doğum-ölüm oranları da ortaya konulmuştur. Bu verilerden 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın demografik yapıyı etkilemeye başladığı görülmektedir. İlk etapta yeni sınır boyundaki yerleşimlerin nüfusunda ciddi farklılıklar dikkat çekmektedir. Özellikle Hopa ve Vakıf Maa Ulya nahiyesindeki ciddi düşüşün kaynağı erkek nüfusun silahaltına alınması ve Vakıf nahiyesi gibi mahallerinin kontrol dışında kalmış olmasıyla ilgili olmalıdır. Bahsi geçen nüfus bilgilerinden on yıl kadar sonra gerçekleşen bir sayımda (1881/82-93) elde edilen bilgilere göre, bu süreçte Lazistan sancağının nüfusu hemen hemen hiç artmamıştır. Bu durum muhacirlerin, sınır boyunda olması dolayısıyla istikrarsız ve nispeten daha güvensiz bir yapıda bulunan Lazistan sancağından ziyade verimli toprakları haiz olan ve iş imkânı bulunan mahalleri tercih etmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Vilayet nüfusunun dini dağılımı ele alındığında ise gayrimüslimlerin toplam nüfusun 5'te 1'i oranında olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte Lazistan sancağında Müslümanların % 99'un üstünde bir oranda bulunması dikkat çekicidir. Görüleceği üzere vilayetin tamamında hâkim nüfus Müslümanlardır. Gayrimüslim nüfusun çoğunluğunu Rumlar oluşturmakta olup onlar da toplam nüfusun % 15'ini teşkil etmektedir.

Kuşkusuz Osmanlı Devleti'nde bahsedilen tarihlerde yaşanan çalkantılı siyasi durum, askeri ve ekonomik olumsuzluklar, yaşanan salgın hastalıklar ve en önemlisi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, bölgenin demografik yapısını ciddi ölçüde etkileyen ana faktörlerdir. Bu hususların incelenmesi ve değerlendirilmesini sağlayan mevcut demografik malzeme içerisinde güvenilirlik bakımından Osmanlı kaynakları birincil önemi haiz olup, tutarlılık çözümlenmeleri ve hata payı ile birlikte temel bilgi kaynağı mahiyetindedir. Bu bakımdan mevcut nüfus rakamları 1877-78 Savaşı sonrası büyük göç dalgasının başlangıç döneminde Trabzon vilayetinin demografik yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çalışmada ortaya konulmaya çalışılan verilerin, İmparatorluğun tamamına ve Trabzon vilayetine dair nüfus çalışmalarına katkı sağlaması umulmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı Evrakı
(Y. PRK. UM.) 2/40